

LIETUVOS TOTORIŲ, UŽRAŠYTŲ 1565 M. LDK KARIUOMENĖS SURAŠYME, NELINGVISTINIAI ĮVARDIJIMO ELEMENTAI

Doc. dr. Jūratė Čirūnaitė
Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2021.36.1>

Anotacija. Straipsnyje tiriami 1565 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės surašymo totorių registro struktūros elementai, išruošiamų žirgų ir kitų joti skirtų arklių užrašymo būdai, karių ekipuotės dalys ir jų užrašymo būdai. Karių (raitelių ir pėstininkų) ekipuotės komplektai suskirstyti pagal karių turimų ginklų rūšis ir jų kieki. Raitelių ekipuotės komplektai suregistruoti pagal panaudojimo dažnumą skirtingose vėliavose. Vėliavų karinis pajėgumas lyginamas pagal išruošytų karių skaičių, ekipuotės dalių kieki, tenkantį vienam raiteliui, ginklų kieki skirtingose vėliavose. Aptariamas vėliavininkų ir į kariuomenę siunčiamų asmenų užrašymas.

Pagrindiniai žodžiai: totoriai, registras, ginklai, ekipuotė, žirgai.

Lietuvos totorių herbyną yra sudaręs Stanislawas Dziadulewiczius¹. Adas Jakubauskas, Galimas Sitdykovas ir Stanislavas Duminas išleido enciklopedinį leidinį, kuriame pateikti trumpi žymių Lietuvos totorių, palikusių ryškų pėdsaką Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Baltarusijos ir kitų šalių istorijoje ir kultūroje, gyvenimo aprašymai (pirmasis leidimas 2009 m., antrasis – 2012 m.²). Lietuvos totorių genčių istoriją, papročius ir tautosaką tyrė istorikas Stanislovas Kričinskis³. Lietuvos totorių istoriją XIX

¹ S. Dziadulewicz, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Warszawa, 1986.

² A. Jakubauskas, G. Sitdykov, S. Dumin, *Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje*, Kaunas, 2009; A. Jakubauskas, G. Sitdykov, S. Dumin, *Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje* (ant-rasis, pataisytas ir papildytas leidimas), Kaunas, 2012.

³ S. Kričinskis, *Lietuvos totoriai*, Vilnius, 1993.

amžiuje, jų pastangas įsitvirtinti bajorų luome ir taip garantuoti sau stabilią visuomeninę padėtį aprašė Tamara Bairašauskaitė⁴. Į Lietuvos totorių rankraštinės knygas specialistai atkreipė dėmesį dar XIX a. viduryje. Tačiau išsamios ir kryptingos studijos prasidėjo tik XX a. antroje pusėje. Pirmasis monografiją apie tekstus, parašytus baltarusių kalba arabiškais rašmenimis, ir jų ortografinę sistemą išleido Antonas Antonovičius⁵. Po to buvo imamasi grafinės tekstologinės ir teminės rankraščių analizės. Svarbiausi šios srities darbai yra Galinos Miškinienės knyga apie seniausius Lietuvos totorių rankraščius, jų grafiką, tekstų struktūrą ir turinį⁶, Galinos Miškinienės, Sigitos Namavičiūtės ir Jekaterinos Pokrovskajos išleistas Lietuvos totorių rankraščių, rašytų arabiškais rašmenimis, katalogas⁷, Galinos Miškinienės publikuotas šaltinis – Ivano Luckevičiaus kitabas⁸, Nesrin Güllüdağ ir Galinos Miškinienės studija apie 1840 m. turkų–lenkų kalbų žodynėlį iš Lietuvos totorių rankraščio⁹. Lietuvos totorių vardyną jau kurį laiką tiria šio straipsnio autorė. Jau yra aprašyta Lietuvos totorių asmenvardžių raida nuo įvardijimo vien vardu XV a. iki pavardžių atsiradimo XVII a. viduryje¹⁰. Yra tirtas ir totorių įvardijimas XVI a. LDK kariuomenės surašymuose ir 1631 m. „Lietuvos totorių valdų revizijoje“¹¹. Jau į pabaigą eina ir XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų vardyno tyrimai: aprašyti moterų įvardijimo būdai¹², moterų įvardi-

⁴ T. Bairašauskaitė, *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*, Vilnius, 1996.

⁵ А. К. Антонович, *Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система*, Вильнюс, 1968.

⁶ G. Miškinienė, *Seniausi Lietuvos totorių rankraščiai: grafika, transliteracija, vertimas, tekstų struktūra ir turinys*, Vilnius, 2001.

⁷ Г. Мишкинене, С. Намавичюте, Е. Покровская, *Каталог арабскоалфавитных рукописей литовских татар*, Вильнюс: VU leidykla, 2005.

⁸ *Ivano Luckevičiaus kitabas. Lietuvos totorių kultūros paminklas* (sudarytoja G. Miškinienė), Vilnius: LKI leidykla, 2009.

⁹ N. Güllüdağ, G. Miškinienė, *Turkų–lenkų kalbų žodynėlis iš Lietuvos totorių rankraščio (1840)*, Vilnius: LKI leidykla, 2008.

¹⁰ J. Čirūnaitė, Lietuvos totorių pavardžių formavimasis XV–XVII a., *Baltistica*, t. XXXVI(2), Vilnius, 2002, p. 299–306.

¹¹ J. Čirūnaitė, Totorių įvardijimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose, *Lituanistica*, Nr. 1 (53), 2003, p. 37–51.

¹² J. Čirūnaitė, XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų įvardijimo būdai, *Lituanistica*, Nr. 3 (59), 2004, p. 71–93.

jimo struktūra¹³ ir moterų užrašymo standartai¹⁴. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožus yra išnagrinėjęs Edvardas Gudavičius¹⁵. Istorikai seniai tiria XVI a. Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karių ginkluotę. Iš gausių publikacijų galima išskirti ginkluotės istoriją Lenkijoje ir kartu Lietuvoje tyrusį Zdzisławą Żygulskį Jaunesnįjį¹⁶, Baltarusijos istoriką Jurijų Bochaną¹⁷, apie 1500–1673 m. husarus monografiją išleidusį Vidmantą Airinį¹⁸, apie Lenkijos Karalystės karių ekipuotę rašiusį Mareką Plewczyński¹⁹, šaunamuosius ginklus aptarusį Romaną Matuszewski²⁰, kardus bei kitus kertamuosius ginklus aprašiusius Stanislovą Lazutką ir Edvardą Gudavičių²¹ ir ilguosius kovos peilius tyrusį Paulių Bugį²². Taip pat verta paminėti su LDK karių apranga bei iš dalies šarvais siejamas monografijas parengusias Lietuvos kos-

¹³ J. Čirūnaitė, XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų įvardijimo struktūra, *Lituanistica*, Nr. 4 (60), 2004, p. 39–52.

¹⁴ J. Čirūnaitė, XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų užrašymo standartai, *Baltu filologija*, XVI (1/2), 2007, p. 31–46.

¹⁵ E. Gudavičius, Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, 1992, p. 43–118.

¹⁶ Z. Żygulski Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa, 1982.

¹⁷ Ю. Бохан, *Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV-канцы XVI ст.*, Мінск, 2008.

¹⁸ V. Airini, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, Kaunas, 2013.

¹⁹ M. Plewczyński, Wkład Serbów w rozwój staropolskiej wojskowości (1450–1570). *Studia i materiały do historii wojskowości*, t. XXXVI, Wrocław, 1994, s. 3–21; M. Plewczyński, Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w I połowie XVI w. *Technika a wojna X–XX w.*, Siedlce, 2000, s. 90–122; M. Plewczyński, Przebrowienie husarii polskiej za panowania Zygmunta Augusta (1548–1572). *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, Warszawa, 2020, s. 107–126.

²⁰ R. Matuszewski, *Muszkiety, arkebuzy, karabiny*, Warszawa, 2000.

²¹ S. Lazutka, E. Gudavičius, Kardas, *Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius, 1983.

²² P. Bugys, XIV–XV a. ilgieji kovos peiliai (kardokšniai) Vilniaus Žemutinėje pilyje, *Istorija*, Vilnius, t. 85, 2012.

tiumo istorikes Mariją Matušakaitę²³ ir Rūtą Guzevičiūtę²⁴.

Šio straipsnio tikslas – ištirti per 1565 m. LDK kariuomenės surašymą užrašytų Lietuvos totorių nelingvistinius įvardijimo elementus. Juos sudaro registro struktūros elementai, į kariuomenę siunčiamų asmenų užrašymai, netiriant jų asmenvardžių, asmenų kariuomenei išruošiami žirgai ir kiti joti skirti arkliai, raitelių ir pėstininkų ekipuotė.

REGISTRO STRUKTŪRA

1565 m. LDK kariuomenės surašymo Lietuvos totorių registras vadinasi „Татаре Литовские“. Registrą sudarė keturios vėliavos²⁵: Vilniaus (*Хоруговъ Виленская*), Gardino (*Хоруговъ Городенская*), Trakų (*Хоруговъ Троцкая*), Naugarduko (*Хоруговъ Новогродская*). Buvo nurodytos surašymo datos – mėnesio dienos ir daugeliu atvejų savaitės dienos. Vėliavų surašymai vyko skirtingu laiku. Vilniaus vėliavos surašymai vyko liepos 14–20 dienomis, Gardino vėliavos – liepos 20 dieną, Trakų vėliavos – liepos 30 dieną, Naugarduko vėliavos – nuo rugpjūčio 9 iki rugsėjo 12 dienos. Po vieną surašymą vyko pirmadienį (*Въ понеделокѣ*),

²³ M. Matušakaitė, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 2003.

²⁴ R. Guzevičiūtė, *Tarp Rytų ir Vakary: XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*, Vilnius, 2006.

²⁵ Vėliava – nuo XV a. antrosios pusės LDK riterių korporacinio vieneto simbolis. Tai karinė apygarda, apimanti tik bajorus, tvarkoma vien karines funkcijas atliekančių pareigūnų – vėliavininkų. Pirmasis Lietuvos Statutas kalba apie pavieto vėliavą kaip pagrindinį organizacinį kriterijų. E. Gudavičius, Lietuvos totorių skirstymas vėliavomis atsirado gaivališka, atvykus į Lietuvą didelėms gimininėms gentinėms grupėms – ulusams. Anksčiausiai šios sandaros pėdsakai aptinkami XV a. pabaigoje. Vėliavos – tai paprasti genčių ulusai, organizuotai pritaikyti prie Lietuvos pasaultinės kariuomenės formų, ypač prie pavietų bajorų visuotinių šaukimų. S. Kričinskis, *Lietuvos totoriai*, p. 64. Tačiau jau pirmame XVI a. ketvirtyje Lietuvoje egzistavusių chorunžijų aprėptis yra kur kas platesnė nei būrių, kurie galėjo būti atvesti į Lietuvą totorių bekų arba murzų. Totorių vėliavos buvo sudarytos iš įvairių Ordos ulusų ir giminių atstovų, tarp jų ir diduomenės palikuonių, negavusių Lietuvoje valdžios chorunžijoms arba praradusių ją. Totorių vėliavos buvo plėtojamos, į jas priimdavo naujų išeiivių iš Ordos. Atskiros vėliavos buvo transformuojamos, prie jų prisijungdavo kitos karine tarnyba besiverčiančių totorių korporacijos. S. Dumin, *Lietuvos totoriai – šeši istorijos šimtmečiai. Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje* (antrasis pataisytas ir papildytas leidimas), p. 12.

antradienį (Во вторникъ), šeštadienį (*Въ субботу*), po du – ketvirtadienį (*Въ четвертъ*), penktadienį (*Въ пят[ъ]ницу*).

Registre pateikti kiekvienos vėliavos karių sąrašai su jų išruošiamų žirgų ir kitų joti skirtų arklių skaičiumi ir raitelių bei pėstininkų ekipuote. Kai kuriais atvejais nurodomi ir į kariuomenę siunčiami asmenys. Visi sąraše įrašyti asmenys yra vyrai. Nurodant asmenvardžius įrašyta 117 vyrų totorių. Iš jų 114 išruošė žirgus ir galbūt vyko į kariuomenę patys, vienas žirgo nebuvo išruošęs ir ėjo į kariuomenę pėsčias, o du buvo siunčiami kitų nurodytų asmenų. Be to, dar minimi 9 siunčiami į kariuomenę asmenys, jų asmenvardžiais neįvardijant.

Vilniaus vėliavos surašymai vyko liepos 14 d. (šeštadienį), 17 d. (antradienį), 19 d. (ketvirtadienį), 20 d. (penktadienį). Surašyta 17 asmenų, kurie išruošė žirgus, tarp jų – du vėliavininkai²⁶: Vilniaus (*хоружы Виленски*) ir totorių (*Хоружый Татарски*). Dar septyni asmenys buvo siunčiami į kariuomenę kitų asmenų (iš jų dviejų nurodyti asmenvardžiai). Iš viso su asmenvardžiais vėliavoje užrašyta 19 asmenų. Per dieną buvo surašomas panašus asmenų skaičius: liepos 14 d. surašyti trys asmenys, tarp jų – Vilniaus vėliavininkas, taip pat du siunčiami asmenys, liepos 17 d. surašyti keturi asmenys, liepos 19 d. – penki asmenys, taip pat du siunčiami asmenys, liepos 20 d. – penki asmenys, tarp jų – totorių vėliavininkas, taip pat trys siunčiami asmenys (iš jų du įvardyti asmenvardžiais).

²⁶ Vėliavininkai – svarbiausia autonominės karo organizacijos grandis. Jie surinkdavo stojančius į kariuomenę bajorus, surašydavo juos, atsiskaitydavo už tai etmonams, bet kariuomenei susirinkus formuočių taktinį suskirstymą lemdavo jau ne vėliavos, o karo vadovybė. Iš esmės būdami etmonų agentai, etmonų vadovaujami vėliavininkai vis dėlto neišsiskyrė į visiškai atskirą karinę struktūrą, nes kariuomenė egzistavo tik ją sušaukus. E. Gudavičius, Lietuvos pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, p. 85. Totorių vėliavai (tiksliau – jos daliniui), kaip visuotinio šaukimo daliai, vadovavo vėliavininkas. Vėliavininkui būdavo siunčiami karaliaus ir etmono raštai, kviečiantys šios vėliavos totorius surengus visuotinį šaukimą. Vėliavininkas lydėdavo dalinį iš rinkimosi vietos į stovyklą ir vadovaudavo jam mūšyje. Jis buvo įpareigotas rūpintis, kad nemažėtų einančiųjų karo tarnybą iš totorių žemės valdų, kad tie, kurie neatlieka karo tarnybos, bet verčiasi amatais, ir vežėjai mokėtų pagalvės mokestį. Savo vėliavos totoriams jis taip pat išduodavo pažymėjimus, jog yra atlikę karo tarnybą. Be vėliavininkų, tarp Lietuvos totorių XVI a. pasitaiko vėliavininkų pavaduotojų arba pavėliavininkų. S. Kričinskis, *Lietuvos totoriai*, p. 66–68.

Gardino vėliavos surašymas vyko liepos 20 d. (penktadienį). Surašyta 16 asmenų, išruošusių žirgus, tarp jų – Gardino vėliavininkas (*хоружы Городенъски*).

Trakų vėliavos surašymas vyko liepos 30 d. (pirmadienį). Asmenvardžiais surašyti 52 asmenys, tarp jų – Trakų vėliavininkas ir maršalas²⁷ (*Хоружы и маршалокъ Троицки*). 51 iš šių asmenų išruošė žirgus, vienas žirgo nebuvo išruošęs ir ėjo į kariuomenę pėsčias (*пешѡ*). Dar du asmenys buvo siunčiami į kariuomenę kitų asmenų, jų asmenvardžiai nenurodyti.

Naugarduko vėliavos surašymas vyko rugpjūčio 9 d. (ketvirtadienį), rugsėjo 4, 5, 12 dienomis (rugsėjo mėnesio surašymo savaitės dienos nenurodytos). Užrašyta rugsėjo 5 dienos surašymo vieta – *у Вертѣникахъ*. Surašyta 30 asmenų, išruošusių žirgus (tarp jų vėliavininko nėra), ir dar du siunčiami į kariuomenę asmenys (jų asmenvardžiai nenurodyti). Per dieną buvo surašytas skirtingas asmenų skaičius: rugpjūčio 9 d. – 21 asmuo, rugsėjo 4 d. – vienas asmuo, rugsėjo 5 d. – 7 asmenys, taip pat du siunčiami asmenys, rugsėjo 12 d. – vienas asmuo.

ŽIRGAI IR KITI JOTI SKIRTI ARKLIAI

Žirgų ir kitų joti skirtų arklių Lietuvos totorių vėliavos išruošė 157: Trakų vėliava – 62, Naugarduko vėliava – 40, Vilniaus vėliava – 30, Gardino vėliava – 25.

Žirgų (*конѡ*) išruošta daugiausia – 130. Paprastai užrašoma *конѡ*, bet

²⁷ Maršalas (maršalka) – XVI–XVIII a. Lenkijos Karalystės ir LDK aukščiausias necentrinio pavieto pareigūnas. Svarbias funkcijas maršalas atlikdavo visuotinio bajorų šaukimo metu, kada jis, kaip ir pilininkas centriniame vaivadijos paviete, iš vėliavininko perimdavo į karą susirinkusius bajorus, juos vesdavo pas vaivadą ir jam perduodavo, pranešdamas, kuris bajoras ir kodėl neatvyko. Kartu su vėliavininku pavieto maršalas dalyvaudavo taikos metu daromuose bajorų ir jų ginkluotės kariniuose patikrinimuose. K. Avižonis, *Rinktiniai raštai*, t. IV, Vilnius, 1994, p. 97–98. Totorių maršalai vadovavo totorių vėliavai kaip gentinei grupei. Maršalo atliekami kokie nors oficialūs veiksmai turėjo būti susiję su jam pavaldžių totorių giminės reikalais, maršalai taip pat galėjo būti žemės teismo tarnautojais ir spręsti žemės bylas, trečiųjų teismo teisėjais. Tikriausiai maršalai buvo kipčiakų genčių vadų palikuonys. Jogailaičių laikais karaliai dažnai pasikviesdavo totorių maršalus kaip dvariškius ir siuntė juos pasiuntiniais į Krymo ir Kazanės chanatus. S. Kričinskis, *Lietuvos totoriai*, p. 66–67.

yra ir kitaip užrašyta: *кони, на кони, коней*. Iš šių žirgų 56 išruošti Trakų vėliavoje, 33 – Naugarduko vėliavoje, 21 – Vilniaus vėliavoje, 20 – Gardino vėliavoje. Nuo žmogaus buvo išruošiamas nevienodas žirgų skaičius. Daugiausia buvo išruošiamama po vieną žirgą – taip padarė 75 asmenys. Po du žirgus išruošė 10 asmenų, po tris – du asmenys, po keturis – du asmenys, po penkis – trys asmenys, šešis žirgus išruošė vienas asmuo.

Išromytų eržilų (*мерынь*) buvo išruošta 20. Dažniausiai buvo rašoma *на мер*. (19 atvejų), vieną kartą užrašyta *на мерыне*. Septynis išromytus eržilus išruošė Vilniaus vėliava, penkis – Gardino vėliava, po keturis – Trakų ir Naugarduko vėliavos. 18 asmenų išruošė po vieną išromytą eržilą, vienas išruošė du išromytus eržilus.

Nuvarytų arklių²⁸ (*на клячы*) buvo išruošti septyni. Naugarduko vėliava jų išruošė tris, Trakų ir Vilniaus vėliavos – po du. Visi nuvaryti arkliai buvo išruošti po vieną nuo asmens.

ЕКИПУОТЁ

1565 m. Lietuvos totorių vėliavos siuntė į LDK kariuomenę karius, kurių ekipuotę galėjo sudaryti iki devynių skirtingų dalių: saidokai (lankai ir strėlinės), kardai, trumposios ietys, lankstieji šarvai, šalmai, kaftanai, kirviai, kardukliai, dagtiniai arba ratukiniai šautuvai – arkebuzos.

Saidokas, arba lankas su strėline (*сагайдакъ*). Saidokus turėjo 125 raiteliai (80,6 proc. visų raitelių, 79,1 proc. visų karių). Tai buvo pagrindinis totorių ginklas. Daugiausia saidokų buvo Trakų vėliavoje – 55 (juos turėjo 88,7 proc. vėliavos raitelių), Naugarduko vėliavoje – 37 (juos turėjo 94,9 proc. vėliavos raitelių), Vilniaus vėliavoje – 17 (juos turėjo 58,6 proc. vėliavos raitelių, Gardino vėliavoje – 16 (juos turėjo 64 proc. vėliavos raitelių). Dažniausiai pasitaikantys užrašai: *з сагайдакомъ* (58 įrašai, užrašyti 66 ginklai), *з сагай*. (40 įrašų, užrašyti 44 ginklai). Kartais užrašoma *з сагайдаки* (4 įrašai, užrašyta 13 ginklų), *з сагайда*. (1 įrašas, užrašytas

²⁸ *Кляча – плохая, изнуренная лошадь „palakis, nuvarytas arklys“ (rus.). Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля, т. II, С. Петербургъ, Москва, 1881, с. 124. Tos pačios šaknies žodis *klacz* lenkų kalboje reiškia kumelę. E. Gudavičius XVI a. LDK kariuomenės surašymų žirgus skirsto į geresnius ir blogesnius. Blogesniems jis priskiria užrašytuosius *коник* ir *кляча*. E. Gudavičius, Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, p. 89–91.*

1 ginklas), *з саг.* (1 įrašas, užrašytas 1 ginklas).

Kardas (шабля). Kardus turėjo 72 raiteliai (46,5 proc. visų raitelių, 45,6 proc. visų karių). Daugiausia kardų buvo Trakų vėliavoje – 42 (juos turėjo 67,7 proc. vėliavos raitelių), Naugarduko vėliavoje – 15 (juos turėjo 38,5 proc. vėliavos raitelių), Vilniaus vėliavoje – 10 (juos turėjo 34,5 proc. vėliavos raitelių), Gardino vėliavoje – 5 (juos turėjo 20 proc. vėliavos raitelių). Dažniausias užrašas – *з шаблею* (56 įrašai, užrašyti 58 ginklai). Taip pat rašoma *з шаб.* (8 įrašai, užrašyta 10 ginklų), *з шаблями* (2 įrašai, užrašyti 4 ginklai).

Trumpoji ietis (оцѣпъ). Trumpąsias ietis turėjo 48 asmenys: 47 raiteliai (30,3 proc. visų raitelių) ir vienas iš trijų pėstininkų (Vilniaus vėliavos). Tai 33,3 proc. pėstininkų ir 30,4 proc. visų karių. Vilniaus vėliava turėjo 17 trumpųjų iečių – jomis ginkluoti buvo 16 raitelių (55,2 proc. vėliavos raitelių) ir vienas pėstininkas. Gardino vėliava turėjo 13 šių ginklų (52 proc. vėliavos raitelių), Trakų vėliava – taip pat 13 (21 proc. vėliavos raitelių). Naugarduko vėliavoje trumpųjų iečių buvo 5 (jas turėjo 12,8 proc. vėliavos raitelių). Dažniausiai užrašyta *з оцѣпомъ* (11 įrašų, užrašyta 15 ginklų), *з оцѣны* (10 įrašų, užrašyta 30 ginklų). Retai pasitaikantis įrašas – *з оцѣ.* (3 įrašai, užrašyti 3 ginklai).

Lankstieji šarvai²⁹ (панцеръ). Juos turėjo 27 raiteliai (17,4 proc. visų raitelių, 17,1 proc. visų karių). Vilniaus vėliavoje jų buvo 14 (juos turėjo 48,3 proc. vėliavos raitelių). Gardino vėliavoje jų buvo 5 (juos turėjo 20 proc. vėliavos raitelių). Naugarduko vėliavoje jų buvo 4 (juos turėjo 10,3 proc. vėliavos raitelių), Trakų vėliavoje – taip pat 4 (juos turėjo 6,5 proc. vėliavos raitelių). Dažniausiai buvo užrašoma *въ пан.* (11 įrašų, užrašyti 24 asmenys), vieną kartą užrašyta *въ панъѣцерахъ* (užrašyti 3 asmenys).

Šalmas (прылбица)³⁰. Šalmus turėjo 22 raiteliai (14,2 proc. visų raitelių, 13,9 proc. visų karių). Vilniaus vėliavoje jų buvo 12 (juos turėjo

²⁹ Gali būti žieduotis arba žieduotio ir plokštelių šarvų kombinacija.

³⁰ XVI a. šaltiniuose šalmas *прылбица* (*przyłbica*) gali reikšti skirtingo tipo šalmus. Vienais atvejais XVI a. registruose taip įvardijamas uždaras šalmas su judamu antveidžiu, kitais atvejais – atviras šalmas. Turint omenyje Lietuvos totorių ginkluotės, šarvų ir kovos būdų visumos ypatumus, nekyla abejonių, kad 1565 m. surašyme minimas *прылбица* reiškė atvirą, lengvajai kavalerijai tinkantį šalmą. M. Plewczyński, *Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w I połowie XVI w. Technika a wojna X–XX w.*, s. 101; V. Airini, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, p. 25.

41,4 proc. vėliavos raitelių). Gardino vėliavoje jų buvo 5 (juos turėjo 20 proc. vėliavos raitelių). Trakų vėliavoje jų buvo 4 (juos turėjo 6,5 proc. vėliavos raitelių). Naugarduko vėliavoje šalmą turėjo tik vienas asmuo (2,6 proc. vėliavos raitelių). Visi įrašai sutrumpinti: *вѣ нр*.

Kaftanas³¹ (кафтанъ). Kaftanas turėjo 9 raiteliai (5,8 proc. visų raitelių, 5,7 proc. visų karių). Gardino vėliavoje jų buvo 3 (juos turėjo 4,8 proc. vėliavos raitelių), Trakų vėliavoje – taip pat 3 (4,8 proc. vėliavos raitelių). Vilniaus vėliavoje jų buvo 2 (juos turėjo 2,6 proc. vėliavos raitelių). Naugarduko vėliavoje jų buvo 1 (turėjo 2,6 proc. vėliavos raitelių). Visi įrašai sutrumpinti: *вѣ кафѣ*.

Kirvis (секерка). Kirvius turėjo 5 asmenys: 3 raiteliai (1,9 proc. visų raitelių) ir du iš trijų pėstininkų (66,7 proc. pėstininkų ir 3,2 proc. visų karių). Gardino vėliavoje juos turėjo 2 raiteliai (8 proc. vėliavos raitelių). Vilniaus vėliavoje juos turėjo 2 asmenys: 1 raitelis (3,4 proc. vėliavos raitelių) ir vienas iš dviejų vėliavos pėstininkų. Trakų vėliavoje kirvį turėjo vienintelis vėliavos pėstininkas. Visuose įrašuose užrašyta: *з секеркою*.

Karduklis³² (кордъ). Karduklius turėjo 4 raiteliai (2,6 proc. visų raitelių, 2,5 proc. visų karių). Trakų vėliavoje jų buvo 2 (juos turėjo 3,2 proc.

³¹ Kaftanas – lininis apdaras su prisiūtu vatiniu pamušalu. M. Plewczyński, *Wkład Serbów w rozwój staropolskiej wojskowości (1450–1570)*// *Studia i materiały do historii wojskowości*. t. XXXVI, s. 14. Taip pat jis galėjo būti pagamintas iš storos, dažnai ugnyje kaitintos jaučio odos. M. Plewczyński, *Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w I połowie XVI w. Technika a wojna X–XX w.*, s. 93; V. Airini, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*, 24 p.

³² Karduklis – kardui artimas vienašmenis ginklas kiek lenkta platoka geležte ir tiesia kryžma (garda). M. Gradowski, Z. Żygulski Jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa, 1998, s. 26. Karduklis – tai su išlyga šiame straipsnyje pasirinktas ginklo *кордъ* vertimas į lietuvių kalbą. Kitas galimas vartoti terminas – kardokšnis. Šių terminų vartojimas nenusistovėjęs. Abu ginklus galima priskirti ilgiesiems kovos peiliams. S. Lazutka ir E. Gudavičius 1983 m. pasiūlė lenkišką *kord* vadinti kardokšniu, o *tasak* – kardukliu. Šiuos ginklus jie skyrė, remdamiesi lenkų specialistais, pagal matmenis – didesnius ginklus vadindami *tasak*, o mažesnius – *kord*. Kardokšnis – tiesus vienašmenis ginklas, karduklis – vienašmenis ginklas nežymiai lenktais, galo link šiek tiek plātėjančiais ašmenimis. S. Lazutka, E. Gudavičius, Kardas, *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 1982–1983. Tačiau yra problema: kai kurie ginklų pavadinimai galėjo būti užrašomi netiksliai arba per daug nesigilinant, kelių tipų ginklams suteikiamas vienas pavadinimas. P. Bugys, XV–XVI a. ilgieji kovos peiliai iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2015 metais* (almanachas), Kaunas, 2016, 9 p.

vėliavos raitelių). Gardino vėliavoje karduklį turėjo 1 raitelis (4 proc. vėliavos raitelių), Naugarduko vėliavoje – taip pat 1 raitelis (2,6 proc. vėliavos raitelių). Visuose įrašuose užrašyta: *съ кордомъ*.

Dagtinis arba ratukinis šautuvas – arkebuza³³ (ручница). Arkebuza (dagtinį arba ratukinį šautuvą) turėjo vienas iš trijų pėstininkų (33,3 proc. pėstininkų, 0,6 proc. visų karių). Jis buvo iš Vilniaus vėliavos (turėjo vienas iš dviejų tos vėliavos pėstininkų). Įrašė užrašyta: *з ручъницею*.

RAITELIŲ EKIPUOTĖS KOMPLEKTAI

Į kariuomenę vyko 155 Lietuvos totoriai raiteliai: 62 – Trakų vėliavos, 39 – Naugarduko vėliavos, 29 – Vilniaus vėliavos, 25 – Gardino vėliavos. Raitelių ekipuotę sudarė nuo vienos iki keturių dalių. Daugiausiai raitelių turėjo dviejų dalių ekipuotę – 63,2 proc. (98), vienos dalies – 18,7 proc. (29), trijų dalių – 16,1 proc. (25), keturių dalių – 1,3 proc. (2).

Vienos dalies ekipuotė

Vienos dalies ekipuotę turėjo 18,7 proc. visų raitelių (29). Tačiau atskirose vėliavose šis skaičius įvairavo. Santykinai daugiausia vienos dalies ekipuotės buvo Naugarduko vėliavoje – ją turėjo 38,5 proc. raitelių (15). Gardino vėliavoje ją turėjo 16 proc. raitelių (4), Trakų vėliavoje – 12,9 proc. raitelių (8), o Vilniaus vėliavoje – tik 6,9 proc. raitelių (2). Vienos dalies ekipuotę galėjo sudaryti saidokas, arba lankas su strėline (сагайдакъ), trumpoji ietis (ощепъ), karduklis (кордъ) arba kardas (шабля).

Saidokas, arba lankas su strėline (сагайдакъ). Ekipuotę, susidedančią vien iš saidoko, turėjo 14,2 proc. visų raitelių (22). Užrašymo pavyzdys: *Курманъ Васкевичъ на клячы з сагайдакомъ*³⁴ („Kurmanas, Vasko

³³ Ручница – dagtinis arba ratukinis šautuvas (didesnio kalibro arkebuza). R. Matuszewski, *Muszkiety, arkebuzy, karabiny*, s. 17–20, 61. Žodžiu *rusznicy* tuo metu Lenkijoje galėjo būti įvardijamos dagtinės arkebuzos ir joms artimi ginklai. Dagtiniai šautuvai galėjo būti vadinami *rusznicy lontowe*, o ratukiniai šautuvai – *rusznicy kołowe*. V. Sapjanskienė, V. Airini, Dagtiniai ir ratukiniai šautuvai. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2011 metais (almanachas)*, Kaunas, 2012, p. 21–23.

³⁴ *Литовская Метрика, ч.3: Книги Публичныхъ Дель, Переписи войска Литовскаго*, Пг., 1915, с. 425.

sūnus, su kumele, su saidoku“). Santykinai daugiausia tokios ekipuotės buvo Naugarduko vėliavoje – vien saidoką turėjo 35,9 proc. vėliavos raitelių (14), gerokai mažiau – Trakų vėliavos – 8,1 proc. (5) ir Gardino vėliavos – 8 proc. (2) raitelių. Mažiausiai asmenų, ginkluotų vien saidoku, buvo Vilniaus vėliavoje – 3,4 proc. (1).

Trumpoji ietis (ощепъ). Ekipuotę, susidedančią vien iš trumposios ieties, turėjo 2,6 proc. visų raitelių (4). Trakų vėliavoje tokią ekipuotę turėjo 2 raiteliai (3,2 proc. vėliavos raitelių), Vilniaus vėliavoje – 1 raitelis (3,4 proc. vėliavos raitelių), Gardino vėliavoje – taip pat 1 raitelis (4 proc. vėliavos raitelių). Užrašymo pavyzdys: *Богданъ Васкевичъ на мерыне з ощепомъ*³⁵ („Bogdanas, Vasko sūnus, su išromytu eržilu, su trumpąja ietimi“).

Karduklis (кордъ). Ekipuotę, susidedančią vien iš karduklio, turėjo 1,3 proc. visų raitelių (2) – po vieną Trakų vėliavoje (čia jis sudarė 1,6 proc. raitelių) ir Naugarduko vėliavoje (čia jis sudarė 2,6 proc. raitelių). Užrašymo pavyzdys: *Ромаданъ Моталевичъ конь съ корьдомъ*³⁶ („Ramadanas, Motalio sūnus, žirgas su kardukliu“).

Kardas (шабля). Ekipuotę, susidedančią vien iš kardo, turėjo vienas raitelis (0,6 proc. visų raitelių). Šis raitelis buvo iš Gardino vėliavos (ten jis sudarė 4 proc. raitelių). Jo užrašymas: *Минько Илясовичъ на мер. з шаблею*³⁷ („Minkas, Iljaso sūnus, su išromytu eržilu, su kardu“).

Dviejų dalių ekipuotė

Dviejų dalių ekipuotę turėjo 63,2 proc. visų raitelių (98). Tokia ekipuotė vyravo visose vėliavose. Santykinai daugiausia jos buvo Trakų vėliavoje – ją turėjo 75,8 proc. vėliavos raitelių (47), kiek mažiau Gardino vėliavoje – 64 proc. (16), Naugarduko vėliavoje – 59 proc. (23), Vilniaus vėliavoje – 41,4 proc. (12).

Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas (сагайдакъ + шабля). Tokią ekipuotę turėjo 45,2 proc. visų raitelių (70). Santykinai daugiausia tokios ekipuotės buvo Trakų vėliavoje – ją turėjo 67,7 proc. vėliavos raitelių (42). Perpus mažiau šios ekipuotės buvo Naugarduko vėliavo-

³⁵ Ten pat, p. 426.

³⁶ Ten pat, p. 427.

³⁷ Ten pat, p. 426.

je – 38,5 proc. (15) ir Vilniaus vėliavoje – 31 proc. (9), mažiausiai turėjo Gardino vėliava – 16 proc. vėliavos raitelių (4). Užrašymo pavyzdys: *Абрагимъ Морѣдасовичъ конѣ з сагай.*, *з шаблею*³⁸ („Abrahimas, Mor-daso sūnus, žirgas su saidoku, su kardu“).

Saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (сагайдакъ + оцѣпъ). Tokiā ekipuotę turėjo 10,3 proc. visų raitelių (16). Santykinai daugiausia tokios ekipuotės turėjo Gardino vėliava – 25 proc. vėliavos raitelių (6), mažiau – Naugarduko vėliava – 12,8 proc. vėliavos raitelių (5), Trakų vėliava – 6,5 proc. vėliavos raitelių (4), Vilniaus vėliava – 3,4 proc. vėliavos raitelių (1). Užrašymo pavyzdys: *Ехуяишъ Шѣмерденовичъ конѣ з сагайдакомъ, з оцѣпомъ*³⁹ („Echujšašas, Šemerdeno sūnus, žirgas su saidoku, su trumpąja ietimi“).

Saidokas, arba lankas su strėline, + lankstieji šarvai (сагайдакъ + панцеръ). Tokiā ekipuotę turėjo 1,9 proc. visų raitelių (3). Visi raiteliai – iš Naugarduko vėliavos. Čia jie sudarė 7,7 proc. vėliavos raitelių. Juos siuntė vienas asmuo: *Алей Асановичъ 3 кони з сагайдаки, въ панѣцерахъ*⁴⁰ („Alejus, Asano sūnus, 3 žirgai su saidokais, su lanksčiais šarvais“).

Kaftanas + trumpoji ietis (кафтанъ + оцѣпъ). Tokiā ekipuotę turėjo 1,3 proc. visų raitelių (2). Abu raiteliai buvo iš Gardino vėliavos. Juos siuntė vienas asmuo: *Ялей Яновичъ 2 кони в каф. з оцѣпомъ*⁴¹ („Jalejus, Jano sūnus, 2 žirgai su kaftanais ir trumposiomis ietimis“).

Saidokas, arba lankas su strėline, + kirvis (сагайдакъ + секерка). Tokiā ekipuotę turėjo 1,3 proc. visų raitelių (2). Abu buvo iš Gardino vėliavos. Čia jie sudarė 8 proc. vėliavos raitelių. Užrašymo pavyzdys: *Абрагимъ Шѣмерденовичъ конѣ з сагай.*, *з секеркою*⁴² („Abrahimas, Šemerdeno sūnus, žirgas su saidoku, su kirviu“).

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline (кафтанъ + сагайдакъ). Tokiā ekipuotę turėjo 1,3 proc. visų raitelių (2). Vienas raitelis buvo iš Gardino vėliavos. Ten jis sudarė 4 proc. vėliavos raitelių. Kitas raitelis buvo iš Vilniaus vėliavos. Ten jis sudarė 3,4 proc. vėliavos raitelių. Užrašymo pavyzdys: *Обѣдерхманъ Алдышевичъ выслалъ з дыму пахолка*

³⁸ Ten pat, p. 425.

³⁹ Ten pat, p. 426.

⁴⁰ Ten pat, p. 429.

⁴¹ Ten pat, p. 426.

⁴² Ten pat.

на [кони] въ кафъ. з сагайдакомъ⁴³ („Obderchmanas, Aldyšo sūnus, išsiuntė nuo dūmo (kiemo) paauglį su [žirgu], su kaftanu, su saidoku“).

Saidokas, arba lankas su strėline, + karduklis (сагайдакъ + кордъ). Tokią ekipuotę turėjo 1,3 proc. visų raitelių (2). Vienas raitelis buvo iš Gardino vėliavos. Ten jis sudarė 4 proc. vėliavos raitelių. Kitas raitelis buvo iš Trakų vėliavos. Ten jis sudarė 1,6 proc. vėliavos raitelių. Užrašymo pavyzdys: *Кульзаманъ Мелеховичъ конъ з сагай., съ кордомъ*⁴⁴ („Kulzamanas, Melecho sūnus, žirgas su saidoku, su kardukliu“).

Lankstieji šarvai + trumpoji ietis (панцеръ + ощепъ). Tokią ekipuotę turėjo vienas raitelis iš Vilniaus vėliavos. Tai sudarė 0,6 proc. visų raitelių, 3,4 proc. Vilniaus vėliavos raitelių. Jo užrašymas: *Асанъ Мортушыцъ <...> – одынъ [конъ] въ пан., з още.*⁴⁵ („Asanas, Mortušos sūnus, <...> vienas [žirgas] su lanksčiaisiais šarvais, su trumpąja ietimi“).

Trijų dalių ekipuotė

Trijų dalių ekipuotę turėjo 16,1 proc. raitelių (25). Santykinai daugiausia tokios ekipuotės komplektų turėjo Vilniaus vėliava – 41,4 proc. vėliavos raitelių (12). Perpus mažiau tokių komplektų buvo Gardino vėliavoje – ją turėjo 20 proc. vėliavos raitelių (5). Trakų vėliavoje raitelių su tokiais komplektais buvo 11,3 proc. (7), o Naugarduko vėliavoje – 2,6 proc. (1 raitelis).

Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + ощепъ). Tokią ekipuotę turėjo 12,3 proc. raitelių (19). Santykinai daugiausiai tokių komplektų buvo Vilniaus vėliavoje – jų turėjo 34,5 proc. vėliavos raitelių (10). Gardino vėliavoje jų turėjo 20 proc. raitelių (5), o Trakų vėliavoje – 6,5 proc. raitelių (4). Užrašymo pavyzdys: *Богданъ Форъсовичъ 5 коней въ пан., въ пр., з ощепы*⁴⁶ („Bogdanas, Forso sūnus, 5 žirgai su lanksčiaisiais šarvais, su šalmais, su trumposiomis ietimis“).

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (кафтанъ + сагайдакъ + ощепъ). Tokią ekipuotę turėjo 1,9 proc. raitelių (3). Visi šie raiteliai buvo iš Trakų vėliavos. Ten jie sudarė 4,8 proc.

⁴³ Ten pat, p. 425.

⁴⁴ Ten pat, p. 427.

⁴⁵ Ten pat, p. 425.

⁴⁶ Ten pat, p. 426.

savo vėliavos raitelių. Jų užrašymas: *Шагунъ Ахъметевичъ самъ отъ себе отъ брата своего ставилъ 3 кони въ каф., з сагайдаки, з ощепы*⁴⁷ („Šagunas, Achmeto sūnus, pats nuo savęs [ir] nuo savo brolio statė 3 žirgus su kaftanais, su saidokais, su trumposiomis ietimis“).

Kaftanas + šalmas + lankstieji šarvai (кафтанъ + прылбица + панцеръ). Tokią ekipuotę turėjo vienas Naugarduko vėliavos raitelis (0,6 proc. visų raitelių, 2,6 proc. Naugarduko raitelių). Jo užrašymas: *Тактушъ Шабановичъ конъ въ каф., въ пр., въ пан.*⁴⁸ („Taktušas, Šabanovo sūnus, žirgas su kaftanu, su šalmu, su lanksčiaisiais šarvais“).

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline, + kirvis (кафтанъ + сагайдакъ + секерка). Tokią ekipuotę turėjo vienas Vilniaus vėliavos raitelis (0,6 proc. visų raitelių, 3,4 proc. Vilniaus raitelių). Jo užrašymas: *Ля Анъдрысевичъ конъ въ каф., з сагай., з секеркою*⁴⁹ („Lja, Andryso sūnus, žirgas su kaftanu, saidoku, kirviu“).

Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas + lankstieji šarvai (сагайдакъ + сабля + панцеръ). Tokią ekipuotę turėjo vienas Vilniaus vėliavos raitelis (0,6 proc. visų raitelių, 3,4 proc. Vilniaus raitelių). Jo užrašymas: *Галей Янушовичъ конъ, з сагай., з саблею, въ пан.*⁵⁰ („Alijus, Janušo sūnus, žirgas, su saidoku, su kardu, su lanksčiaisiais šarvais“).

Keturių dalių ekipuotė

Keturių dalių ekipuotę turėjo du Vilniaus vėliavos raiteliai (1,3 proc. visų raitelių, 6,9 proc. Vilniaus raitelių).

Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + сагайдакъ + ощепъ). Raitelius išruošė vienas asmuo: *Петъръ Минъдолатовичъ, хоружы Виленски, 2 кони въ пан., въ пр., з сагай, з ощепы*⁵¹ („Petras, Mindolato sūnus, Vilniaus vėliavininkas, 2 žirgai su lanksčiaisiais šarvais, su šalmais, su saidokais, su trumposiomis ietimis“).

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Ten pat, p. 428.

⁴⁹ Ten pat, p. 424–425.

⁵⁰ Ten pat, p. 425.

⁵¹ Ten pat, p. 424.

RAITELIŲ EKIPUOTĖS KOMPLEKTAI PAGAL NAUDOJIMO DAŽNUMĄ

Lietuvos totorių vėliavose buvo panaudota 18 skirtingų raitelių ekipuotės derinių. Po 10 skirtingų derinių turėjo Vilniaus ir Gardino vėliavos, 8 – Trakų vėliava, 6 – Naugarduko vėliava.

Visų totorių raitelių ekipuotės komplektai (155 raiteliai)

1. Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas (сагайдакъ + сабля) – 70 raitelių (45,2 proc.).

2. Saidokas, arba lankas su strėline (сагайдакъ) – 22 raiteliai (14,2 proc.).

3. Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + ощепъ) – 19 raitelių (12,3 proc.).

4. Saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (сагайдакъ + ощепъ) – 16 raitelių (10,3 proc.).

5. Trumpoji ietis (ощепъ) – 4 raiteliai (2,6 proc.).

6–7. Saidokas, arba lankas su strėline, + lankstieji šarvai (сагайдакъ + панцеръ) – 3 raiteliai (1,9 proc.).

6–7. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (кафтанъ + сагайдакъ + ощепъ) – 3 raiteliai (1,9 proc.).

8–13. Karduklis (кордъ) – 2 raiteliai (1,3 proc.).

8–13. Kaftanas + trumpoji ietis (кафтанъ + ощепъ) – 2 raiteliai (1,3 proc.).

8–13. Saidokas, arba lankas su strėline, + kirvis (сагайдакъ + секара) – 2 raiteliai (1,3 proc.).

8–13. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline (кафтанъ + сагайдакъ) – 2 raiteliai (1,3 proc.).

8–13. Saidokas, arba lankas su strėline, + karduklis (сагайдакъ + кордъ) – 2 raiteliai (1,3 proc.).

8–13. Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + сагайдакъ + ощепъ) – 2 raiteliai (1,3 proc.).

14–18. Kardas (сабля) – 1 raitelis (0,6 proc.).

14–18. Lankstieji šarvai + trumpoji ietis (панцеръ + ощепъ) – 1 raitelis (0,6 proc.).

14–18. Kaftanas + šalmas + lankstieji šarvai (кафтанъ + прылбица + панцеръ) – 1 raitelis (0,6 proc.).

14–18. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline, + kirvis (кафтанъ + сагайдакъ + секерка) – 1 raitelis (0,6 proc.).

14–18. Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas + lankstieji šarvai (сагайдакъ + шабля + панцеръ) – 1 raitelis (0,6 proc.).

Vilniaus vėliavos raitelių ekipuotės komplektai (29 raiteliai)

1. Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + оцепъ) – 10 raitelių (34,5 proc.).

2. Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas (сагайдакъ + шабля) – 9 raiteliai (31 proc.).

3. Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + сагайдакъ + оцепъ) – 2 raiteliai (6,9 proc.).

4–10. Saidokas, arba lankas su strėline (сагайдакъ) – 1 raitelis (3,4 proc.).

4–10. Trumpoji ietis (оцепъ) – 1 raitelis (3,4 proc.).

4–10. Šarvai + trumpoji ietis (панцеръ + оцепъ) – 1 raitelis (3,4 proc.).

4–10. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline (кафтанъ + сагайдакъ) – 1 raitelis (3,4 proc.).

4–10. Saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (сагайдакъ + оцепъ) – 1 raitelis (3,4 proc.).

4–10. Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas + lankstieji šarvai (сагайдакъ + шабля + панцеръ) – 1 raitelis (3,4 proc.).

4–10. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline, + kirvis (кафтанъ + сагайдакъ + секерка) – 1 raitelis (3,4 proc.).

Gardino vėliavos raitelių ekipuotės komplektai (25 raiteliai)

1. Saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (сагайдакъ + оцепъ) – 6 raiteliai (24 proc.).

2. Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + оцепъ) – 5 raiteliai (20 proc.).

3. Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas (сагайдакъ + шабля) –

4 raiteliai (16 proc.).

4–6. Saidokas, arba lankas su strėline (сагайдакъ) – 2 raiteliai (8 proc.).

4–6. Kaftanas + trumpoji ietis (кафтанъ + ощепъ) – 2 raiteliai (8 proc.).

4–6. Saidokas + kirvis (сагайдакъ + секерка) – 2 raiteliai (8 proc.).

7–10. Kardas (шабля) – 1 raitelis (4 proc.).

7–10. Trumpoji ietis (ощепъ) – 1 raitelis (4 proc.).

7–10. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline (кафтанъ + сагайдакъ) – 1 raitelis (4 proc.).

7–10. Saidokas, arba lankas su strėline, + karduklis (сагайдакъ + кордъ) – 1 raitelis (4 proc.).

Trakų vėliavos raitelių ekipuotės komplektai (62 raiteliai)

1. Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas (сагайдакъ + шабля) – 42 raiteliai (67,7 proc.).

2. Saidokas, arba lankas su strėline (сагайдакъ) – 5 raiteliai (8,1 proc.).

3–4. Saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (сагайдакъ + ощепъ) – 4 raiteliai (6,5 proc.).

3–4. Lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (панцеръ + прылбица + ощепъ) – 4 raiteliai (6,5 proc.).

5. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (кафтанъ + сагайдакъ + ощепъ) – 3 raiteliai (4,8 proc.).

6. Trumpoji ietis (ощепъ) – 2 raiteliai (3,2 proc.).

7–8. Karduklis (кордъ) – 1 raitelis (1,6 proc.).

7–8. Saidokas, arba lankas su strėline, + karduklis (сагайдакъ + кордъ) – 1 raitelis (1,6 proc.).

Naugarduko vėliavos raitelių ekipuotės komplektai (39 raiteliai)

1. Saidokas, arba lankas su strėline, + kardas (сагайдакъ + шабля) – 15 raitelių (38,5 proc.).

2. Saidokas, arba lankas su strėline (сагайдакъ) – 14 raitelių (35,9 proc.).

3. Saidokas, arba lankas su strėline, + trumpoji ietis (сагайдакъ +

ощепъ) – 5 raiteliai (12,8 proc.).

4. Saidokas, arba lankas su strėline, + lankstieji šarvai (сагайдакъ + панъцеръ) – 3 raiteliai (7,7 proc.).

5–6. Karduklis (кордъ) – 1 raitelis (2,6 proc.).

5–6. Kaftanas + šalmas + lankstieji šarvai (кафтанъ + прылбица + панцеръ) – 1 raitelis (2,6 proc.).

PĖSTININKŲ EKIPUOTĖS KOMPLEKTAI

Lietuvos totorių vėliavose buvo trys pėstininkai: du – iš Vilniaus vėliavos, vienas – iš Trakų vėliavos. Vienos dalies ekipuotę turėjo du pėstininkai. Vienas pėstininkas turėjo dviejų dalių ekipuotę.

LDK pašauktinių kariuomenės pėstininkai atsirado tik dėl nepaprastųjų priemonių sunkaus Livonijos karo metu, jų vaidmuo čia buvo visiškai menkas. Tačiau net ir toks pėstininkų atsiradimas vis dėlto sutapo su kitais požymiais, rodančiais riterių kariuomenės irimo pradžią⁵².

Vienos dalies ekipuotė

Dagtinis arba ratukinis šautuvas – arkebuza (ручница). Su arkebuza (dagtiniu arba ratukiniu šautuvu) vyko asmuo iš Vilniaus vėliavos. Šis asmuo buvo siunčiamas kito asmens, jo antroponimai nenurodyti: *Петръ Мингдолатовичъ, хоружы Виленски <...> драба ставиль молодца на мер. з ручницею*⁵³ („Petras, Mindolato sūnus, Vilniaus vėliavininkas <...> išruošė pėstininką – stuomeningą vaikiną su išromytu eržilu, su arkebuza“). Gali kilti klausimas: kodėl pėstininkas turėjo eržilą? Galima samprotauti taip: jį išruošęs vėliavininkas ir pats vyko į kariuomenę. Galbūt pėstininkui buvo pavesta saugoti atsarginį žirgą? Žirgų ga-

⁵² E. Gudavičius, Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, p. 92–93.

⁵³ *Литовская Метрика, ч.3: Книги Публичныхъ Дель, Переписи войска Литовскаго*, с. 424.

lėjo būti daugiau negu raitelių⁵⁴.

Kirvis (секерка). Su kirviu vyko asmuo iš Trakų vėliavos. Jis nebuvo niekieno siunčiamas, vyko į kariuomenę pats: *Кейдечаръ Хедъжебелъ пешъ з секеркою*⁵⁵ („Keidečaras Chedžebelas pėsčias su kirviu“). Šis asmuo galėjo būti ir ne pėstininkas (to, kad jis yra pėstininkas, t. y. *драбъ*, nenurodoma). Galėjo būti taip, kad į surašymą jis atvyko be žirgo, bet vėliau žirgą turėjo.

Dviejų dalių ekipuotė

Kirvis + trumpoji ietis (секерка + ощепъ). Kirvį ir trumpąją ietį turėjo vienas asmuo iš Vilniaus vėliavos. Šis asmuo į kariuomenę buvo siunčiamas kito asmens, jo antroponimai nenurodyti: *Дмитръ Магметевичъ, хоружий Татарски, ставилъ <...> драба з секеркою з ощепомъ*⁵⁶ („Dmitras, Magmeto sūnus, totorių vėliavininkas, išruošė <...> pėstininką su kirviu, su trumpąja ietimi“).

VĒLIAVŲ KARINIO PAJĖGUMO PALYGINIMAS

Pagal išruoštų karių skaičių pajėgiausia buvo Trakų vėliava (62 raiteliai, 1 pėstininkas), antra – Naugarduko vėliava (39 raiteliai), trečia – Vilniaus vėliava (29 raiteliai ir 2 pėstininkai), ketvirta – Gardino vėliava (25 raiteliai).

Pagal ekipuotės dalių kiekį vienam raiteliui geriausiai ginkluota buvo Vilniaus vėliava. Čia 1,3 proc. raitelių turėjo keturių dalių ekipuotę, 41,4 proc. – trijų dalių ekipuotę, taip pat 41,4 proc. – dviejų dalių ekipuotę ir tik 6,9 proc. – vienos dalies ekipuotę. Mažiau ginkluotos ir abi panašaus pajėgumo buvo Gardino ir Trakų vėliavos. Gardino vėliavoje 20 proc. raitelių turėjo trijų dalių ekipuotę, 64 proc. – dviejų dalių ekipuotę, 16 proc. – vienos dalies ekipuotę. Trakų vėliavoje 11,3 proc. raitelių

⁵⁴ Pvz., Naugarduko vėliavoje buvo asmuo, išruošęs du žirgus, bet tik vienam žirgui buvo nurodyta raitelio ekipuotė: *Богданъ Лолеметевичъ 2 кони конъ з сагайдакомъ, з шаблею 9* „Bogdanas, Lolemeto sūnus, 2 žirgai, [iš jų vienas] žirgas su saidoku, su kardu“. Ten pat, p. 428.

⁵⁵ Ten pat, p. 427.

⁵⁶ Ten pat, p. 425.

turėjo trijų dalių ekipuotę, 75,8 proc. – dviejų dalių ekipuotę, 12,9 proc. – vienos dalies ekipuotę. Silpniausiai ginkluota buvo Naugarduko vėliava. Čia trijų dalių ekipuotę turėjo tik 2,6 proc., dviejų dalių – 59 proc., o vienos dalies – net 38,5 proc. raitelių.

Apsauginė ginkluotė. Apsauginę ginkluotę sudarė lankstieji šarvai, šalmai ir kaftanai. Apsaugine ginkluote geriausiai buvo apsirūpinusi Vilniaus vėliava, bet ir čia jos turėjo mažiau nei pusę karių: lanksčiuosius šarvus – 48,3 proc., šalmsus – 41,4 proc., kaftanus – 2,6 proc. raitelių. Prasčiau apsaugine ginkluote buvo apsirūpinusi Gardino vėliava: lanksčiuosius šarvus ir šalmsus čia turėjo po 20 proc., kaftanus – 4,8 proc. raitelių. Dar blogesnė buvo Naugarduko ir Trakų vėliavų padėtis. Naugarduko vėliavoje lanksčiuosius šarvus turėjo 10,3 proc., šalmsus ir kaftanus – po 2,6 proc. raitelių. Trakų vėliavoje lanksčiuosius šarvus ir šalmsus turėjo po 6,5 proc., o kaftanus – 4,8 proc. raitelių.

Šaunamieji ginklai. Šaunamuosius ginklus sudarė saidokai, arba lankai su strėlinėmis, ir vieno Vilniaus vėliavos pėstininko turėtas ratukinis arba dagtinis šautuvas – arkebuza. Didžiausiu saidokų kiekiu išsiskyrė Naugarduko vėliava (94,9 proc. raitelių) ir Trakų vėliava (88,7 proc. raitelių), kiek mažiau jų buvo Gardino vėliavoje (64 proc. raitelių) ir Vilniaus vėliavoje (58,6 proc. raitelių).

Kertamieji ginklai. Kertamuosius ginklus sudarė kardai, kardukliai⁵⁷ ir kirviai. Daugiausiai kertamųjų ginklų buvo Trakų vėliavoje: kardus turėjo 67,7 proc., karduklius – 3,2 proc. raitelių, kirvį – vienas pėstininkas. Mažiau šios ginkluotės buvo Naugarduko ir Vilniaus vėliavose. Naugarduko vėliavoje kardus turėjo 38,5 proc., karduklius – 2,6 proc. raitelių. Vilniaus vėliavoje kardus turėjo 34,5 proc. raitelių, kirvius – 3,4 proc. raitelių ir vienas pėstininkas. Mažiausiai kertamosios ginkluotės buvo Gardino vėliavoje: kardus turėjo 20 proc., kirvius – 8 proc., karduklius – 4 proc. raitelių.

Ietys. Buvo naudojamos tik trumposios ietys. Geriausiai šiais ginklais buvo apsirūpinusi Vilniaus vėliava (55,2 proc. raitelių ir vienas pėstininkas) ir Gardino vėliava (52 proc. raitelių). Gerokai mažiau trumpųjų iečių turėjo Trakų vėliava (21 proc. raitelių) ir Naugarduko vėliava (12,8 proc. raitelių).

⁵⁷ Kardai ir kardukliai – kertamieji ir duriamieji ginklai.

VĒLIAVININKŲ UŽRAŠYMAS

Trys vėliavininkai – Vilniaus, Gardino ir Trakų (šis yra dar ir maršalas) – įrašyti savo vėliavų karių sąrašo pradžioje. Vilniaus vėliavoje buvo dar ir totorių vėliavininkas (*хоружый Татарски*). Jis buvo įrašytas pas-
kutinę vėliavos karių surašymo dieną – liepos 20 d., penktadienį, tos die-
nos karių sąrašo pradžioje. Naugarduko vėliavoje vėliavininkas iš viso
neįrašytas. Vėliavininkai išruošė daugiau žirgų, o jų siunciami raiteliai
turėjo daugiau ekipuotės nei dauguma asmenų, kurie dažniausiai išruoš-
davo po vieną žirgą ar kitą joti skirtą arklį.

Vilniaus vėliavininko užrašymas: *Петъръ Минъдолатовичъ, хоружы Виленски, 2 кони въ пан., въ пр., з сагай., з ощепы, а на ласку господарскую драба ставиль молодца на мер. з ручъницию*⁵⁸ („Pe-
tras, Mindolato sūnus, Vilniaus vėliavininkas, 2 žirgai su lanksčiaisiais
šarvais, su šalmais, su saidokais, su trumposiomis ietimis, o valdovui
pamaloninti išruošė pėstininką stuomeningą vaikiną su išromytu eržilu,
su arkebuza“).

Gardino vėliavininko užrašymas: *Хоружы Городенъски Матей Су-
ланъ 5 кони з сагайдакомъ, з ощепомъ – 2 кони з женънего ыменя, 3
кони з ойчызны*⁵⁹ („Gardino vėliavininkas Matiejus Sulanas 5 žirgai su
saidokais, su trumposiomis ietimis – 2 žirgai iš žmonos valdos, 3 žirgai
iš tėviškės“).

Trakų vėliavininko ir maršalo užrašymas: *Хоружы ы маршалокъ
Троцки Асай Уразовичъ 2 кони въ пан., въ пр., з ощепы*⁶⁰ („Trakų vė-
liavininkas ir maršalas Asajus, Urazo sūnus, 2 žirgai su lanksčiaisiais šar-
vais, su šalmais, su trumposiomis ietimis“).

Totorių vėliavininko užrašymas: *Дмитръ Магметевичъ, хоружый
Татарски, ставиль 4 кони въ пан., въ пр., з ощепы, а драба з секер-
кою, з ощепомъ*⁶¹ („Dmitras, Magmeto sūnus, totorių vėliavininkas, iš-
ruošė 4 žirgus su lanksčiaisiais šarvais, su šalmais, su trumposiomis ieti-
mis, o pėstininką [išruošė] su kirviu, su trumpąja ietimi“).

⁵⁸ Ten pat, p. 424.

⁵⁹ Ten pat, p. 425–426.

⁶⁰ Ten pat, p. 426.

⁶¹ Ten pat, p. 425.

Į KARIUOMENĘ SIUNČIAMŲ ASMENŲ UŽRAŠYMAS

Yra nemažas neatitikimas tarp asmenų, užrašytų totorių vėliavose asmenvardžiais, ir pagal žirgus ir ekipuotės komplektus suskaičiuotų į kariuomenę vykstančių asmenų skaičiaus: į kariuomenę vyko 155 raiteliai ir 3 pėstininkai – iš viso 158 asmenys, o žmonių, užrašytų vėliavų sąrašuose asmenvardžiais, buvo 117 (iš jų 2 ėjo į kariuomenę ne patys, o buvo siunčiami kitų asmenų). Kai kuriais atvejais (tokių yra 9) yra šiokių tokių užuominų apie siunčiamus asmenis, bet šie asmenys asmenvardžiais neįvardijami. Jokių užuominų nėra apie likusius 32 vykstančius į kariuomenę asmenis, išskyrus siunčiamų žirgų skaičių ir ekipuotės komplektus. Šiuo atveju daroma prielaida, kad visi vėliavų sąrašuose įrašyti asmenys patys vyko į kariuomenę. O juk galėjo būti ir tokių atvejų, kai asmenvardžiais įrašyti asmenys patys į kariuomenę nevyko, o vietoj savęs siuntė kitus asmenis. Tuomet niekaip neįvardytų asmenų būtų nebe 32, o dar daugiau.

11 asmenų (iš jų 2 užrašyti asmenvardžiais, o 9 – be asmenvardžių) yra minimi kaip siunčiami į kariuomenę kitų asmenų. Du siunčiami asmenys buvo užrašyti kaip tarnai: *Малъла Арабинъ выслалъ слугу на кони з сагайдакомъ*⁶² („Mula Arabinas išsiuntė tarną su žirgu ir saidoku“) ir *Араз Баказичъ выслалъ слугу на кони з сагайдакомъ*⁶³ („Arazas, Bakazo sūnus, išsiuntė tarną su žirgu, su saidoku“). Trys siunčiami asmenys buvo berniukai paaugliai: *Объдерхманъ Алдышевичъ выслалъ з дыму пахолъка на [кони] въ кафъ., з сагайдакомъ*⁶⁴ („Obderchmanas, Aldyšo sūnus, išsiuntė iš dūmo (kiemo) paauglį su [žirgu], su kaftanu, su saidoku“); *Василь 2 пахолъки – одынъ на кони въ пан., въ пр., з ощепомъ а други на мер. з ощепомъ*⁶⁵ („Vasilis [išsiuntė] 2 paauglius – vieną su žirgu, su lengvaisiais šarvais, su šalmu, su trumpąja ietimi, o kitą su išromytu erzilu, su trumpąja ietimi“). Buvo siunčiami trys stuomeningi vyrai, iš kurių vienas buvo pėstininkas: *Петръ Минъдолатовичъ, хоружы Виленски <...> а на ласку господарскую драба ставилъ молодца на*

⁶² Ten pat, p. 429.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Ten pat, p. 425.

⁶⁵ Ten pat, p. 426.

*мер. з ручьницею*⁶⁶ („Petras, Mindolato sūnus, Vilniaus vėliavininkas <...> o valdovui pamaloninti **išruošė pėstininką stuomeningą vyrą** su išromytu erzilu, su arkebuza“). Kiti du stuomeningi vyrai buvo užrašyti taip: *Ивашко Арадовичъ ставиль 2 молодцы на мер. з сагайдакомъ, с шаблею*⁶⁷ („Ivaško, Arado sūnus, **išruošė 2 stuomeningus vyrus** su išromytais erzilais, su saidoku, su kardu“). Iš viso buvo siunčiami du pėstininkai (trečiasis vyko pats už save, jis užrašytas asmenvardžiais). Vieno siunčiamo pėstininko užrašymas jau buvo nurodytas, kalbant apie stuomeningus vyrus. Antrasis siunčiamas pėstininkas užrašytas taip: *Дмитръ Магметевичъ, хоружый Татарски, ставиль <...> драба з секеркою, з ощепомъ*⁶⁸ („Dmitras, Magmeto sūnus, totorių vėliavininkas, **išruošė <...> pėstininką** su kirviu, su trumpąja ietimi“).

Tik du siunčiami į kariuomenę asmenys buvo įvardyti – užrašyti asmenvardžiais: *Магметъ Якубовичъ выслалъ Абыдулу Ахмата з ним коней 6 – чотыры въ пан., въ пр., з ощепы, а 2 кони безъ панцеровъ з сагайдакомъ, з ощепы*⁶⁹ („Magmetas, Jokūbo sūnus, **išsiuntė Abdulą Achmatą**, su juo 6 žirgus – keturis su lengvaisiais šarvais, su šalmais, su trumposiomis ietimis, o 2 žirgus be lengvųjų šarvų su saidokais, su trumposiomis ietimis“); *Исупъ Арсляновичъ ставиль повинъноватого своего Айдара 2 кони въ пан., въ пр., з ощепы, а самъ пенеzi беретъ*⁷⁰ („Isupas, Arsliano sūnus, **išruošė savo nelaisvajį Aidarą** <ir> 2 žirgus su lanksčiaisiais šarvais, su šalmais, su trumposiomis ietimis, o pats ima pinigų“).

Tais atvejais, kai siunčiami keli žirgai ir nurodoma jais vykstančių raitelių ekipuotė, apie pačius raitelius paprastai nieko nekalbama: *Абыбас Ситъ 2 кони – одынъ въ пан., въ пр., з ощепомъ, а други з ощепомъ*⁷¹ („Abibasas Sitas (Seitas?) 2 žirgai – vienas su lanksčiaisiais šarvais, su šalmu, su trumpąja ietimi, o kitas su trumpąja ietimi“); *Богданъ Форъсовичъ 5 коней въ пан., въ пр., з ощепы*⁷² („Bogdanas,

⁶⁶ Ten pat, p. 424.

⁶⁷ Ten pat, p. 425.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Ten pat, p. 426.

⁷² Ten pat.

Forso sūnus, 5 žirgai su lanksčiaisiais šarvais, su šalmais, su trumposiomis ietimis“); *Се́йманъ Церкасимовичъ и з братаничомъ своимъ 5 кони з сагайдаки, з ощепы*⁷³ („Seimanas, Cerkasimo sūnus, ir su savo brolio sūnumi 5 žirgai su saidokais, su trumposiomis ietimis“); *Яско Мортосевичъ ставилъ 4 кони з сагайдакомъ*⁷⁴ („Jasko, Mortuzos sūnus, išruošė 4 žirgus su saidokais“).

IŠVADOS

1. 1565 m. LDK kariuomenės surašyme Lietuvos totoriams atstovavo 4 vėliavos: Vilniaus, Gardino, Trakų ir Naugarduko. Surašymas vyko nuo liepos 14 iki rugsėjo 12 dienos, kiekviena vėliava surašyta skirtingu laiku. Nurodant asmenvardžius, įrašyta 117 vyrų. Iš jų 111 išruošė žirgus, vienas ėjo į kariuomenę pėsčias, du buvo siunčiami kitų asmenų. Be to, taip pat buvo minimi 9 siunčiami į kariuomenę asmenys, jų asmenvardžiais neįvardijant. Jokių užuominų nėra apie dar 32 vykstančius į kariuomenę asmenis, išskyrus jiems skirtų žirgų ir ekipuotės komplektų kiekį.

2. Žirgų ir kitų joti skirtų arklių buvo išruošta 157. Dažniausiai buvo išruošiami žirgai – 130, mažiau buvo išromytų eržilų – 20, nuvarytų arklių – 7. Žirgų buvo dviem daugiau negu raitelių (vienas raitelis iš Naugarduko vėliavos turėjo atsarginį žirgą, taip pat vienas eržilas buvo priskirtas pėstininkui).

3. Karių ekipuotę sudarė apsauginiai ginklai (lankstieji šarvai, kaptanai, šalmai), kertamieji ginklai (kardai, kardukliai, kirviai), šaunamieji ginklai (saidokai, arba lankai su strėlinėmis, ir dagtiniai arba ratukiniai šautuvai – arkebuzos), ietys (trumposios ietys). Vien tik raiteliai buvo ginkluoti šešių rūšių ginklais: saidokais (80,6 proc.), kardais (46,5 proc.), lanksčiaisiais šarvais (17,4 proc.), šalmais (14,2 proc.), kaftanais (5,8 proc.), kardukliais (2,6 proc.). Ir raiteliams, ir pėstininkams bendros buvo dvi ginklų rūšys: trumposios ietys (30,3 proc. raitelių ir 1 pėstininkas) ir kirviai (1,9 proc. raitelių ir 2 pėstininkai). Vien tik pėstininkų ginklas buvo dagtinis arba ratukinis šautuvas – arkebuza (1 pėstininkas).

⁷³ Ten pat, p. 428.

⁷⁴ Ten pat, p. 429.

4. Totorių vėliavos išruošė 155 raitelius. Vienos dalies ekipuotę turėjo 18,7 proc., dviejų dalių – 63,2 proc., trijų dalių – 16,1 proc., keturių dalių – 1,3 proc. raitelių. Iš viso buvo 18 skirtingų raitelių ekipuotės derinių. Dažniausiai naudoti šie raitelių ekipuotės komplektai: 1) saidokas + kardas (45,2 proc. raitelių), 2) saidokas (14,2 proc. raitelių), 3) lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis (12,3 proc. raitelių).

5. Totorių vėliavos išruošė 3 pėstininkus. Vienos dalies ekipuotę turėjo 2 pėstininkai, dviejų dalių – 1 pėstininkas.

6. Buvo užrašyti 4 vėliavininkai – Vilniaus, Gardino, Trakų (šis ir maršalas) ir totorių. Vėliavininkai išruošė daugiau žirgų, o jų siunčiami raiteliai turėjo daugiau ekipuotės nei dauguma kitų asmenų, kurie dažniausiai išruošdavo po vieną žirgą ar kitą joti skirtą arklį.

7. Pagal išruoštų karių skaičių pajėgiausia buvo Trakų vėliava (62 raiteliai ir 1 pėstininkas), antra – Naugarduko vėliava (39 raiteliai), trečia – Vilniaus vėliava (29 raiteliai ir 2 pėstininkai), ketvirta – Gardino vėliava (25 raiteliai). Pagal ekipuotės dalių kiekį vienam raiteliui geriausiai ginkluota buvo Vilniaus vėliava. Mažiau ginkluotos ir abi panašaus pajėgumo buvo Gardino ir Trakų vėliavos. Silpniausiai ginkluota buvo Naugarduko vėliava. Apsauginiais ginklais geriausiai buvo apsirūpinusi Vilniaus vėliava, bet ir čia šių ginklų neturėjo nė pusė visų raitelių. Pagrindinis totorių ginklas buvo šaunamasis ginklas saidokas. Daugiausiai šių ginklų turėjo Naugarduko ir Trakų vėliavos (devyni dešimtadaliai raitelių), bet nemažai jų buvo ir Vilniaus bei Gardino vėliavose (juos turėjo šeši dešimtadaliai raitelių). Kertamųjų ginklų, tarp kurių vyravo kardai, daugiausia buvo Trakų vėliavoje (juos turėjo aštuoni dešimtadaliai raitelių). Trumposiomis ietimis geriausiai buvo apsirūpinusios Vilniaus ir Gardino vėliavos (jų turėjo pusė raitelių). Trakų ir Naugarduko vėliavose dažniausiai naudoti ekipuotės deriniai: 1) saidokas + kardas, 2) saidokas. Vilniaus vėliavoje dažniausiai naudoti deriniai: 1) lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis, 2) saidokas + kardas. Gardino vėliavoje dažniausiai naudoti deriniai: 1) saidokas + trumpoji ietis, 2) lankstieji šarvai + šalmas + trumpoji ietis.

ŠALTINIS

Литовская Метрика, ч. III: Книги Публичныхъ Дель, Перепису войска Литовскаго, Пр., 1915.

LITERATŪRA

Airini, Vidmantas, *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2013, 240 p.

Avizonis, Konstantinas, *Rinkiniai raštai*, t. IV, Vilnius, 1994.

Bairašauskaitė, Tamara, *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*, Vilnius: Mintis, 1996, 331 p.

Bugys, Paulius, XIV–XV a. ilgieji kovos peiliai (kardokšniai) Vilniaus Žemutinėje pilyje, *Istorija*, t. 85, Vilnius, 2012.

Bugys, Paulius, XV–XVI a. ilgieji kovos peiliai iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2015 metais* (almanchas), Kaunas, 2016.

Čirūnaitė, Jūratė, Totorių įvardijimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose, *Lituanistica*, Nr. 1 (53), 2003, p. 37–51.

Čirūnaitė, Jūratė, XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų įvardijimo būdai, *Lituanistica*, Nr. 3 (59), 2004, p.71–93.

Čirūnaitė, Jūratė, XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų įvardijimo struktūra, *Lituanistica*, Nr. 4 (60), 2004, p. 39–52.

Čirūnaitė, Jūratė, XVI–XVII a. Lietuvos totorių moterų užrašymo standartai, *Baltu filologija*, t. XVI (1/2), 2007, p. 31–46.

Čirūnaitė, Jūratė, Lietuvos totorių pavardžių formavimasis XV–XVII a., *Baltistica*, t. XXXVI (2), Vilnius, 2002, p. 299–306.

Dumin, Stanislav, Lietuvos totoriai – šeši istorijos šimtmečiai. *Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje*, Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga, 2012.

Dziadulewicz, Stanisław, *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, 1986.

Grodowski, Michał, Żygulski, Zdzisław Jun, *Słownik uzbrojenia histo-*

rycznego, Warszawa, 1998.

Gudavičius, Edvardas, Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai, *Karo archyvas*, t. XIII, 1992, p. 43–118.

Güllüdağ, Nesrin; Miškinienė, Galina, *Turkų–lenkų kalbų žodynelis iš Lietuvos totorių rankraščio* (1840), Vilnius: LKI leidykla, 2008.

Guzevičiūtė, Rūta, *Tarp Rytų ir Vakarų: XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*, Vilnius, 2006.

Ivano Luckevičiaus kitabas. *Lietuvos totorių kultūros paminklas* (sudarytoja G. Miškinienė), Vilnius: LKI leidykla, 2009, 800 p.

Jakubauskas, Adas; Sitdykov, Galim; Dumin, Stanislav, *Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje*, Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga, 2012, 436 p.

Kričinskis, Stanislovas, *Lietuvos totoriai* (vertė T. Bairašauskaitė), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 280 p.

Lazutka, Stanislovas; Gudavičius, Edvardas, Kardas, *Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius, 1982–1983.

Matušakaitė, Marija, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2003, 390 p.

Matuszewski, Roman, 2000. *Muszkiety, arkebuzy, karabiny*, Warszawa, 2000.

Miškinienė, Galina, *Seniausi Lietuvos totorių rankraščiai (Grafika. Transliteracija. Vertimas. Tekstų struktūra ir turinys)*, Vilnius: VU leidykla, 2001, 262 p.

Plewczyński, Marek, Wkład Serbów w rozwój staropolskiej wojskowości (1450–1570). *Studia i materiały do historii wojskowości*, t. XXXVI, Wrocław, 1994, s. 3–21.

Plewczyński, Marek, Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w I połowie XVI w. *Technika a wojna X–XX w.*, Siedlce, 2000, s. 90–122.

Plewczyński, Marek, Przebrowienie husarii polskiej za panowania Zygmunta Augusta (1548–1572). *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, Warszawa, 2020, s. 107–126.

Sapjanskienė, Vilija, Airini, Vidmantas, Dagtiniai ir ratukiniai šautuvai. *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2011 metais* (almanachas), Kaunas, 2012, p. 21–23.

Żygułski, Zdzisław Jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa, 1982.

Антонович, Антон, *Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико–орфографическая система*, Вильнюс, 1968.

Бохан, Юрий Николаевич, *Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV–канцы XVI ст.*, Мінск, 2008.

Мишкинене, Галина; Намавичюте, Сигита; Покровская, Екатерина, *Каталог арабскоалфавитных рукописей литовских татар*, Вильнюс: VU leidykla, 2005, 138 с.

Толковый словарь живаго великорускаго языка Владимира Даля, т. II, С. Петербургъ, Москва, 1881.

Įteikta 2020 m. lapkričio 15 d.

NON-LINGUISTIC NAMING ELEMENTS FOR LITHUANIAN TATARS INCLUDED IN THE 1565 ARMY CENSUS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Doc. dr. Jūratė ČIRŪNAITĖ,
Lithuanian University of Health Sciences

In the 1565 army census of the grand duchy of Lithuania, four flags represented Lithuanian Tatars: those of Vilnius, Grodno, Trakai, and Novogrudok. The census took place between 14 July and 12 September, with each flag being included in the census at a different time. The names of a total of 117 men were recorded during this process. Of these, 114 served to prepare horsemen and horses (or went into the army themselves), while one went into the army on foot, and two were sent out by other individuals. In addition, nine other people who were sent out to the army were also mentioned, but their names were not supplied. A total of thirty-two horseriders who went to join the army were not named at all, and are known only from the indicated number of horses and sets of equipment.

In total, 157 horses were prepared for riding and other purposes. Most of the prepared horses were intended for riding (конѣ), totalling 130, and some of them were gelded stallions (мерынѣ), totalling twenty, while another seven were classified as nags (кляча).

The soldiers' equipment consisted of nine pieces: bows with arrows (сагайдакѣ), this being the main weapon of the Tatars; swords (шабля); short spears (ощепѣ); flexible armour (панцерѣ); helmets (прылбица); kaftans (кафтанѣ); axes (секерка); short swords (кордѣ); and fusils or wheel gun-arquebuses (ручница).

The Tatar flags served for the preparation of 155 horsemen. A total of 18.7% of them had one-piece equipment, while 63.2% had two-piece equipment, another 16.1% had three-piece equipment, and 1.3% had four-piece equipment. There were a total of eighteen different combinations of horsemen's equipment. The most commonly-used sets of horse-

men's equipment were as follows: 1) bow and arrow plus sword (45.2% of all horsemen); 2) bow and arrow (14.2% of all horsemen); and 3) flexible armour plus helmet and short spear (12.3% of all horsemen).

The Tatar flags also served to prepare three infantry soldiers. Two of those infantry soldiers had one-piece equipment, and one had two-piece equipment.

Four standard-bearers were included in the census: one each for Vilnius, Grodno, Trakai (this standard-bearer was also the marshal), and Tatars. Standard-bearers would prepare more horses, and the horsemen they would sent out would have more equipment than most of the horsemen who had been prepared by other individuals, and who would usually prepare one horse each for riding or other purposes.

By looking at the number of prepared soldiers, it can be said that the flag of Novogrudok encompassed the strongest supplies of men and equipment, while the amount of equipment per soldier indicates that the flag of Vilnius encompassed the best levels of arms. The flag of Vilnius was best equipped with protective weapons, but even here a total of half of all horsemen still did not have these weapons. The flags of Novogrudok and Trakai had the largest number of crossbows, while the flag of Trakai flag had the most hand-to-hand weapons (mostly consisting of swords), and the flags of Vilnius and Grodno encompassed the largest number of short spears.